

Александар М. Матерић¹

ПРИМЈЕРИ ИДЕОЛОШКИХ И ЈЕЗИЧКИХ МАНИПУЛАЦИЈА У РАЗЛИКОВНИМ РЈЕЧНИЦИМА СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: Разликовни рјечници српског и хрватског језика специфична су лексикографска дјела која покушавају да пружи слику лексичке различитости односно лексичке специфичности српског и хрватског језика. Они најчешће пружају лексикографски попис карактеристичан за класичне двојезичне рјечнике – на једној страни налази се лексема хрватског/српског језика, а на другој лексема српског/хрватског језика са истим значењем. Рад треба да, ослањајући се првенствено на два разликовна рјечника која се истичу као репрезентативни, уочи на који је начин и са каквим циљем дошло до језичких и политичких манипулација у њима. Први извор – Разлике између хрватског и српског књижевног језика (1940), чији су аутори хрватски лингвисти Петар Губерина и Круно Крстић, уједно је први разликовни рјечник хрватског и српског језика, али и дјело које садржи битна класификациона и теоријска појашњења, те је као такав постао темељ за писање нових разликовних рјечника међу хрватским лингвистима. Други извор јесте дјело Јована Ђирилова – Hrvatsko-srpski rječnik inačica / Српско-хрватски речник варијаната (1988), и, за разлику од поменутог рјечника, представља усамљен примјер разликовног рјечника српског и хрватског језика у српској филологији, али и дјело које је доживјело више издања, и тако значајно допринијело раслојавању језика на „кроатизме“ и „србизме“.

Кључне ријечи: кроатизми, србизми, лексика, рјечници, социolingвистика, политика.

1. Историја разликовних рјечника српског и хрватског језика

Иако су у лингвистици актуелизације појмова *кroatизам*²/*србизам* производи постјугословенског периода, тј. посљедица цијепања некадашњег заједничког српскохрватског језика, појава разликовних рјечника српског и хрватског језика временски се поклапа са појавом радикалних кроатистичких струја које су жељеле направити дефинитивну демонтажу српскохрватске језичке симбиозе, што ће довести до стварања самосталног тзв. хрватског језика на штокавској (дакле српској) дијалекатској основи. Још је 1935. године Радосав Бошковић у свом чланку *О лексичкој и стилској диференцијацији српскога и хрватскога књижевног језика* закључио да су варијанте или редакције српскохрватског језика, које он дијели на београдску и загребачку, неоспоран факт (1978: 45), али је и јасно подвукао природу и границе тих редакција, закључивши да се оне тичу искључиво лексичког слоја и да су посљедица више културолошких и политичких него језичких чинилаца (1978: 47). Међутим, већ тада у кроатистици почињу тенденције учитавања нових значења у појам варијанте, приближавајући је тако значењу аутономне језичке чињенице, независне од српске варијанте са којом дијели кључне и нераскидиве језичке споне – штокавско нарјечје и источнохерцеговачки дијалекат. Значајно оружје за језички сецесионизам кроатистима постају разликовни рјечници, чиме се жељела извојевати научна, лексикографска потврда језичких разлика, да би се дао легитимитет аутономности 'хрватског језика'. Први лексикографски попис разлика између српског и тзв. хрватског језика дат је у једном поглављу граматике Јулија Бенеша из 1937. године – *Gramatyka języka chrowackiego czyli serbskiego*, објављене на пољском језику. „On naime toj gramatici dodaje i razlikovni rječnik s oko 1300 riječi smatrajući da će takav rječnik biti dobrodošao prevoditeljima. Zbog tog rječnika *Gramatiku* je vrlo oštro napao Aleksandar Belić (Naš jezik, 1940), proglašavajući Benešića, između ostalog, i kradljivcem srpskih riječi. Taj će napad poslije rata (1951) iskoristiti poznati literarni i kulturni komesar Tanasije Mladenović da bi već sedamdesetogodišnjeg Benešića optužio kako se odavno 'našao na istoj liniji s frankovcima i frankovštinom' (Pranjковић 1992: 377). Три године послје Бенеша рјечника, у издању *Матице хрватске*, излази коауторско дјело Петра Губерине и Круне Крстића под називом *Разлике између хрватскога и српскога књижевног језика*. У свом приказу Прањковић наводи

² Најтачнија дефиниција кроатизама са становишта српског језика била би да су то они лексички наноси који поријекло воде из чакавског дијалекта, будући да је научно и историјски гледано то изворни дијалекат хрватског језика.

да је ово дјело „prvi pravi i dosad svakako najpoznatiji razlikovni rječnik“ (1992: 378), иако треба нагласити да није оставило већег трага у ширем лингвистичком контексту, али, с друге стране, рјечник је први пут методички систематично (иако ненаучно и идеолошки мотивисано) поставио језичку границу између тзв. хрватског и српског језика. У првом дијелу књиге – *Лингвистичка расправа о хрватском књижевном језику* – дају се објашњења зашто је тзв. хрватски језик независан језички факт, те се анализирају и систематизују разлике између српског и хрватског језика према језичким нивоима. Други дио књиге представља *Рјечник разлика између српског и хрватског књижевног језика*, у којем је побројано око 4 500 ријечи.³ Значај ове књиге није у њеној научној релевантности, још мање у научној ауторитативности њених аутора, већ у самој идеолошкој концепцији, коју ће слиједити каснији аутори разликовних рјечника, али и генерално кроатистика, која је и у вријеме сербокроатистике била активна и испољавала озбиљне сецесионистичке наміјере, што је нарочито исказано доношењем *Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика* 1967. године. Због своје програмске важности, тј. због јасно испољеног идеолошког и методолошког оквира у сагледавању разлика, грађа овог рјечника посебно ће бити анализирана у наредним поглављима. Послије ове књиге прошло је пола столећа до појаве новог разликовног рјечника, што је и очекивано када узмемо у обзир да је у међувремену егзистирала југословенска, тј. сербокроатистичка језичка политика. У питању је био рјечник Јована Ћирилова – *Hrvatsko-srpski rječnik inačica / Српско-хрватски речник варијаната* (1989), и он представља риједак примјер⁴ разликовних рјечника овог типа који је објављен на српском тлу и чији је аутор Србин (тешко би се један театролог

³ Иако је први дио књиге, у којем се наводе тзв. разлике међу језицима, и те како научно и методолошки споран, због обима рада, у даљој анализи концентрисаћемо се на њен други дио, односно на примјере лексичких 'разлика', гдје се и најбоље осликава идеолошка позадина како овог тако и других разликовних рјечника српског и тзв. хрватског језика.

⁴ Поред Ћириловљева рјечника, у Бањој Луци објављен је и „Хрватско-српски рјечник разлика“ Мирјане Ковачевић. Дјело је остало готово непримјетно, иако се суштински темељи на сличним методолошким темељима као и Ћириловљева књига. Занимљиво је поменути овдје дио из скромног предговора студије М. Ковачевић: „Рјечник се темељи на лексиčким, fonološkim, morfološkim razlikama a najmanje mjesta je posvećeno pravopisnim, frazeološkim i sintaksičkim razlikama hrvatskog i srpskog jezika. Ovaj rječnik samo popisuje razlike i odražava autorov jezički osjećaj hrvatsko-srpske varijantne leksike“ (Kovačević 2004: 5). Ненаучна методолошка концепција „језичког осјећања“ кроатистички је изум, крајње ненаучно утемељен, који су, видимо, чак и српски лингвисти преузимали у својим студијама.

Синонимским паровима бившег српскохрватског језика бавио се и Милорад Телебак у једном одјелку књиге *Практични језички савјетник* (Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2004).

могао сврстати у филологе, па да га назовемо србистом). Без обзира на то што у предговору подвлачи увјерење да су српски и тзв. хрватски један језик, те да су разлике међу њима искључиво ствар варијаната (Ćirilov 2010: 9), аутор суштински слиједи кроатистичку концепцију цијепања заједничке лексике на два дијела, наивно помишљајући да његов рјечник може допринијети поспјешивању осмозе између варијаната (2010: 10), иако су још прије стварања комунистичке Југославије наметнута, форсирана и стратешки контролисана средства од стране кроатиста којима ће се тежити језичкој дисимилацији и сецесионизму. Међутим, због тога што је Ћириловљев рјечник продукт размислања српске стране и сербокроатистичке идеологије, занимљиво ће бити упоредити сличности и разлике овог и Крунић–Губерина рјечника, што ће бити дио даљег истраживања у раду. Почетком деведесетих година у Загребу излази опширан *Разликовни рјечник хрватског и српског језика* (1991) Владимира Бродњака, којем и Прањковић замјера што је грађу за лијеву страну, тј. за српске лексеме, црпио из текстова деветнаестог вијека, а те ријечи савременим српским говорницима једнако су непознате као и Хрватима (1992: 379). Релативно недавно, тачније 2015. године, објављен је, такође у Загребу, и *Српско-хрватски објаснидбени рјечник*, чији је аутор Марко Самарџија.

Овај кратки историјски преглед упућује нас на закључке да су разликовни рјечници изникли у оквиру кроатистике, да се може уочити континуитет њихових објављивања, и оно што је посебно значајно за овај рад, да су настајали на јасно осмишљеној идеолошкој матрици, зачињеној уским ксенофобним национализмом и језичким сецесионизмом, што ће најбоље показати даља анализа примјера из поменутих разликовних рјечника.

2. Теоријске и методолошке поставке *Разлика између хрватског и српског језика* и Ћириловљевог *Рјечника иначеца*

Свака прича о односу српског и тзв. хрватског језика враћа нас на појам варијаната које се реализују на национално и културолошки специфичном подручју штокавског нарјечја. Мада је јасно да једна варијанта никако не може бити засебан језички ентитет, хрватски језикословци мудро су искористили теорију о варијантности српскохрватског језика (источна/западна или српска/хрватска варијанта) како би у тај појам читали нека нова значења која ће, под утицајем одговарајућих политичких околности, донијети жељени резултат – стварање аутономног књижевног језика. Теоријом варијаната нарочито се у кроатистици

бавио Далибор Брозовић, који је, прилагођавајући дефиницију појма жељеним идеолошким циљевима, дубоко задирао у социолошке феномене, неријетко игноришући језичку збиљу. Он полази од претпоставке да варијанте настају као „adaptacija jedinstvenog standardnog jezika tradiciji i suvremenim potrebama nacija kao definiranih etno-socioloških formacija“ (Brozović 1969: 4), па на основу тога издваја српску (источну) и хрватску (западну) варијанту као очит примјер и доказ своје теорије.

Тај новоштокавски standardni jezik, или точније, idealni (apstraktni) model standardnog jezika, у mnogim pojedinostima nema jedinstvene norme па се конкретно ostvaruje само у својим варијантама. Тому nije uzrok само у већ приказаној нехомогености дијалекатске оснoвце него прије свега у чињеници да се варијантама standardne новоштокавштине služe четири жуљнословенска национална колектива - Срби, Хрвати, Црногорци и бoсaнскохерцеговачки Муслимани – а сви су они новоштокавски jezični standard изграђивали више или мање независно, на различите начине, разним путовима и у разна доба. И хрватски књижевни jezik представља заправо једну од реализацијских варијаната standardne новоштокавштине (Brozović 2006: 111).

Претходни Брозовићев исказ показује да се кроз инсистирање на хетерогености штокавског нарјечја прво развио појам варијаната, а да су под искључиво политичким притисцима те варијанте добиле статус самосталних нормираних језика после распада Југославије. При тој трансформацији потпуно је занемарен факат да варијанта није исто што и језик, односно да разлике међу варијантама штокавског нарјечја нису ни изблиза толике да би могле добити статус самосталног језика. Такође, потпуно је (и те како свјесно!) занемарена научна истина о српском идентитету штокавског нарјечја, коју је Вук експлицитно дефинисао још 1849. године у свом напису *Срби сви и свуда*, али и у ранијим дјелима, водећи се славистичким мњењима, због чега је и настала усиљена пропаганда о нехомогености штокавског нарјечја међу несрбистичким филолошким круговима за вријеме обје Југославије. Да би се у потпуности схватила кроатистичка интерпретација варијаната, иза којих је од почетка стајао јасно осмишљен филолошки, а још више политички програм језичког сецесионизма, послужиће нам закључак једног рада Стјепана Бабића:

Kako smo dakle u vrijeme dok smo morali govoriti да је hrvatski књижевни jezik само варијанта српскохрватског, tražili njegovu ravnopravnost sa svima drugima jezicima, s punim pravom то можемо tražiti данас кад је јасно

da je hrvatski književni jezik i lingvistički poseban jezik kakvoga na svijetu više nema, a službeno je priznat u Ustavu Republike Hrvatske (2009: 187).

Дакле, током цијеле епохе српскохрватског језика, кроатисти су бранили интересе искључиво тзв. хрватског језика, док су српски лингвисти објеручке прихватили 'братску' сербокроатистичку концепцију, па чак и служили интересима кроатистичке језичке идеологије.⁵

Образлажући начин подјеле лексема на србизме односно кроатизме, Губерина и Крстић у својим *Разликама* нису потенцирали проблем варијаната, будући да су сматрали да два друга критеријума довољно доказују да постоји аутономна хрватска лексика. Први од њих дефинишу као „хрватску језичну праксу“ или „хрватски језични осјећај“: „Појам 'hrvatske jezične prakse', koji nam je bio kriterijum u odvajanju srpske rječničke stvari od hrvatske, može se shvatiti posve jednostavno, a može biti i vrlo kompliciran“ (Guberina–Krstić 1940: 79).

Знајући, да се повјесно-статистичким поступком неће дати ништа ни realno ни lingvistički изградити, а да је сврха нашег рада sasvim realna i realnim potrebama namijenjena, mi smo se u izboru riječi oslonili na najrealnije putokaze: na hrvatski jezični osjećaj. Kako smo odgojeni u hrvatskom jezičnom milieu-u, mogli smo u velikoj većini slučajeva sami odsjeći i odrediti ono, što je to hrvatskoj književnoj cjelini nepoznato ili tuđe. Drugdje, gdje nismo sasvim sigurni bili, pitali smo za mišljenje ljude Hrvatske, koji naš jezik dobro poznaju i njime se bave (1940: 80).

Поставља се питање – шта је то *језични осјећај* и како он може бити главни критеријум за подјелу лексике у рјечнику? Јасан одговор не налази се у њиховој књизи, што је и очекивано, јер је немогуће нешто тако субјективно дефинисати као научни критеријум подјеле, а то значи да је њихов кључни критеријум крајње ненаучан, и ово је нарочито оставило трага на раздвајање лексичке грађе штокавског (српског) нарјечја. Други критеријум је уједно

⁵ Оваје прије свега мислимо на филолошке странпутице двије утицајне личности српске филологије и културе: Ђура Даничића и Јована Скерлића. Даничић је именодавац ненаучног српскохрватског имена језика, будући да је грађу из српских историјских и фолклорних извора издавао под називом *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, а осим тога је прихватио да се књижевност Срба католика објављује у серији *Stari pisci hrvatski*. С друге стране, Јован Скерлић се залагао да будући заједнички језик Срба и Хрвата буде заснован на екавском изговору и латиничком писму, чиме се одрицао двају стубова српског идентитета – ћирилице и ијекавице. Нема сумње да су ови потези умногоме дали крила полетној кроатистичкој идеологији, односно да су се они радикално супротстављали Вуковим србистичким начелима. Види: Marojević 2016: 146–161.

и теоријско оправдање за подјелу лексике на српску и хрватску, иако је она позната говорницима и једног и другог национа. Он подразумева увјерење (тешко је наћи срећнију ријеч) да у једном књижевном језику не могу, тачније не треба да постоје синоними.

Prvo: u jezicima uopće nema sinonima. To nas uče sve novije lingvističke rasprave. Ako nam se koji put čini, da dvije riječi imaju isto značenje, to je samo po njihovu logičkom sadržaju: ali njihova osjećajna vrijednost veoma je različita. Tako na primjer riječi: *nepametan, bedak, glupan, idiot, kreten*, kada ih uzmemo izvan konteksta, one sve sadržavaju misao slabe sposobnosti. Ali svaka od njih ima svoju posebnu snagu, ili kako vele književnici: svaka od njih ima svoju posebnu boju (1940: 15). Književni jezik zato i ima glavnu ulogu, da svi pojedinci nekog naroda upotrebljavaju jednu riječ za isti pojam i istu osjećajnu vrijednost (1940: 16).

Ни у вези са синонимима аутори не објашњавају одакле потиче та њихова теорија о непостојању синонима у језику, посебно када знамо да су они лексиколошка универзалија, позната у свим језицима свијета. Или, што је још парадоксалније, зашто су, ако већ сматрају да језик треба да функционише на принципу „један појам – једна ријеч“, у немалом броју примјера за један појам тзв. хрватског језика наводили више лексема? Одговор је једноставан и њега ће потврдити примјери из наредног поглавља рада: тиме се жељело што је могуће више редуковати српско лексичко благо у корист тзв. хрватског језика, чији је лексички фонд продукт „хрватског језичког осјећаја“. А шта ако су и Срби увјерени да је по њиховом језичком осјећају нека ријеч коју су аутори приписали тзв. хрватском лексичком фонду заправо српска? Онда би њима требало објаснити да њихов језички осјећај није адекватан, или шта већ? Овакве проблеме Крунић и Губерина нигдје не предвиђају, нити би то, изгледа, било пожељно, јер би тако њихова студија дошла на терен какве-такве научне расправе, гдје би се распршила као мјехур од сапунице. Оваква ненаучна методолошка поставка према грађи омогућила је бројне идеолошке манипулације, чиме је омогућено практично неограничено редуковање и присвајање српског лексичког блага, што ће примјери и доказати.

Речник варијаната Јована Ђириловог репрезентативан је показатељ раније изнесене чињенице да српски филолози и културолози у вријеме заједничког језика нису успјели (или жељели) схватити у ком идеолошком правцу су усмјерене хрватске колеге и колико слијепим подаништвом сербокроатистици трпи одредница „Серб“ из те несрећне сложенице. Иако је објављена 1989,

дакле у вријеме озбиљно обољеле Југославије братства и јединства, аутор на почетку истиче како жели да његова књига „одише духом толеранције“, остајући вјеран сербокроатистичком учењу о варијантности штокавског нарјечја, а не увиђајући колико својом подјелом, утемељеној на једнако ненаучним и непровјерљивим методама као и *Разлике*, штети српскохрватском језику, који признаје једино адекватним називником за језик, а још више српском језику, који је једини научно оправдан. Поред поменуте осмозе, коју Тирилов жели поспјешити овим рјечником, једино још наводи (а што би се можда могло узети као неки вид методолошког одређења, мада крајње условно) у краткој *Ријечи аутора* следеће:

У овом речнику само су констатоване разлике, нијансе, промене, осмотичка кретања у два варијантама, хрватској и српској, западној и источној, остављајући врата широм отворена за нова богаћења. Босна и Херцеговина, чија би се варијанта могла исписати посебним речником, својом језичком толеранцијом и чињеницом да у њој заједно живе Срби, Хрвати и Муслимани, као да је створена као простор на коме се варијанте мешају, прожимају, кристалишу и богате у нову варијанту, која је много више заједничка, са својим специфичностима, које се, наглашавам, не свде на турцизме, мада су на том простору они веома живи и сликовити (2010: 12).

Ријечју, тек је субјективни осјећај аутора за разлике, нијансе и промјене међу варијантама био једини методолошки оквир за присвајање лексике српској односно хрватској варијанти. Због ненаучности приступа, као и у рјечнику Крстића и Губерине, присутна је произвољна класификација лексема, која, због жеље да се задовољи други дио сербокроатистичке одреднице, знатно редукује и оштећује српско лексичко благо. О томе, уосталом, најбоље свједоче конкретни примјери, које наводимо у наставку рада.

3. Класификација лексике у *Разликама између хрватскога и српскога књижевног језика*

Уочивши у претходном поглављу методолошка начела на којима почива класификација лексике у овом рјечнику, сада нам остаје да видимо до каквих су лексичких подјела ауторе довели 'хрватски језички осјећај' и теорија о непостојању синонима. Пажљивијом анализом уочавају се, условно речено, одређени принципи подјеле, иза којих обично стоји идеолошки маркирана

накана да се што је могуће више деградира фонд српске лексике науштрб тзв. хрватског језика, што илуструјемо у наставку.

3.1. Домаћа ријеч = кроатизам, страна ријеч = србизам

У поменутом напису, Радосав Бошковић нарочито скреће пажњу на префорсиран језички пуризам којим се одликује хрватска варијанта (1978: 48), а из данашње позиције гледано, схватамо да је то континуиран механизам којим Хрвати покушавају свој 'језик' дистанцирати од српског. Међутим, водећи се идеолошки конструисаним мишљењем да хрватски језички терен више баштини домаћу лексику и да много теже прихвата туђице у односу на српски терен, у рјечнику су се код немалог броја синонима уочиле тежње да страна ријеч буде третирана као српска, а домаћа као кроатизам, иако су те ријечи саставни дио српске лексике, о чему свједоче сви рјечници српског језика. Ево тих примјера: *anc/zatvor*⁶ (90), *башта/vrt* (91), *целам/krvnik* (106), *хаџија/hodočasnik* (112), *цак/vreća* (106), *нумера/broj* (144), *сесија/zasijedanje* (183), *варош/grad* (205), *румеп/vitez* (178), *персонал/osoblje* (155), *двел/dvoboj* (104), *дефанзиван/odbramben* (101), *администровати/upravljati* (89), *административни/upravni* (89).

Примјетно је да аутори нарочито инсистирају на односу турцизми/домаћа ријеч, гдје се турцизми тумаче као србизми, иако се они у српском језику осјећају архаично чак и за вријеме писања рјечника, због чега су много чешће у употреби и тада били њихови домаћи синоними, који су овдје интерпретирали као кроатизми. О томе најбоље свједоче турцизми *апс*, *хаџија*, али и друге туђице као што су *ритер* и *администровати*.

3.2. Екавски облици = србизми, ијекавски облици = кроатизми

Није потребно нарочито истицати чињеницу да је ијекавски рефлекс некадашњег гласа *јат* уткан у темељ српског народног језика, што најбоље потврђује Вуков рад, али и бројна велика дјела српске књижевности написана ијекавицом. На концу, то потврђују и Срби ијекавци, који заузимају овелику територију Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске и Црне Горе. Једино

⁶ Бириличке лексеме представљају лексику српског језика, док латиничке представљају такозване кроатизме. Иако би се за сваку групу могао наћи још примјера, они у раду треба само да послуже као илустрација неоснованости било које подјеле лексике у рјечнику. Сви наведени латинични примјери посвједочени су у *Речнику српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2011.

исправно србистичко начело подразумијева потпуну равноправност и неједнакост екавице и ијекавице у оквиру српског књижевног језика. „Оба су изговора подједнако српска, па употреба екавског или ијекавског изговора није и не може бити диференцијална црта према тзв. хрватском, бошњачком/босанском и црногорском књижевном језику, а заправо нормативним варијантама српског књижевног језика“ (Kovačević 2015: 23). Међутим, када узмемо у обзир да се Јован Скерлић, велики културолошки ауторитет с почетка 20. вијека, одрицао ијекавског изговора, сасвим је очекивано што у једном кроатистичком рјечнику налазимо диференцијацију србизама и тзв. кроатизама према изговору некадашњег гласа јат, иако је то научно неодржива подјела. Аутори ни на једном мјесту не објашњавају зашто врше овакву подјелу када је јасно да велик број Срба прича и пише ијекавицу, но и то је, узимајући у обзир идеолошку матрицу на којој им је дјело засновано, сасвим очекивано. Примјери: *белега/biljeg* (92), *белешка/bilješka* (92), *бележити/bilježiti* (92), *бележница/bilježnica* (92), *бележник/bilježnik* (92), *Благовести/Blagovijesti* (94), *деда/djed* (101), *клеште/klješta* (124), *смеј/smijeh* (185), *звер/zvijer* (216).

3.3. Диференцирање лексике на основу творбених наставака

Примијећено је да се код синонима који имају исту основу а различит творбени наставак подјела реализује тако да један наставак постаје ексклузивно власништво једног, а други другог језика. Ти су наставци, подразумијева су, познати и готово једнако фреквентни у српском језику, због чега и ова подјела остаје без икакве лингвистичке основаности.

Ово је нарочито видљиво у вези са синонимним суфиксима *-ица* и *-ка*: *професорка/profesorica* (171), *учитељка/učiteljica* (199), *двојка/dvica* (105), затим код суфикса *лац/тељ*: *бранилац/branitelj* (95), *хранилац/branitelj* (112), *момилац/molitelj* (136). Поред ових примјера, посвједочен је низ других код којих су творбени процеси критеријум подјеле синонимних лексема: *деменце/djetešce* (102), *изгнаник/prognanik* (117), *мрзост/tržnja* (136), *наредити/urediti* (139), *садржина/sadržaj* (179), *судија/sudac* (190), *вечит/vječan* (207), *вођ/vodja* (209).

3.4. Однос црквенословенска / народна лексика

Црквенословенска лексика, која се у савременом српском језику осјећа архаично, и чија је активна употреба ниско фреквентна, интерпретира се као

дио српског језичког корпуса, а народне ријечи које су у српском језику знатно фреквентније и познатије дефинишу се као дио тзв. хрватског лексикона. Примјери: *благодаран/zahvalan* (93), *виност/krivnja* (208), *чинодејство/obred* (98), *добродетељ/milosrđe* (103), *магновење/tren* (132), *надежда/nada* (137), *непоправим/непоправљив* (142), *обетовати/obećati* (145), *овеишати/istrošiti se* (153).

3.5. Однос једна / више лексема за означавање истог појма

Премда смо видјели да аутори у предговору тврде како стандардни језик не трпи синониме, у самом рјечнику не придржавају се властите тврдње. Када су у питању србизми, аутори се досљедно придржавају раније изнесеног правила „један појам – једна ријеч“, међутим, неријетко се јављају случајеви када се на страни „кроатизама“ јављају и до четири ријечи за означавање једног појма:

- бољка / bol, boljetica, bolest* (95)
- ћутање / šutnja, muk, mučanje* (100)
- деловођа / poslovođa, zapisničar, bilježnik* (101)
- допадљив / mio, drag, simpatičan* (103)
- гадост / gnusoba, grdoba, gadnost* (108)
- идење / hodaње, odlazak, polazak* (113)
- испољавати / izražavati, izbijati, pokazivati, ispovijedati* (115)
- халапљивост / pohlepnost, požudnost, proždrljivost* (112)

3.6. Однос архаизми, историзми, регионализми, дијалектизми / неутрална лексика

Постоји више одредница које представљају архаизме, историзме, регионализме или дијалектизме, а које се интерпретирају као србизми, док уобичајена, неутрална лексика по интерпретацији аутора припада корпусу тзв. хрватског језика. Иван Клајн у овоме нарочито види тенденциозно преувеличавање разлика међу варијантама:

Нажалост, ретке постојеће студије на том пољу редовно су преувеличавале разлике, неки пут тенденциозно, а још чешће због неједнаког познавања двеју варијаната, што је доводило до тога да се потпуни архаизми прогласе за варијантно обележене речи (тврдње да наводно

’хрватском’ *пчелару* одговара ’српски’ *кованица*, или ’српском’ *архиву* ’хрватска’ *писмохрана* и сл.) (1996: 39).

За највећи дио ових ријечи већина говорника српског језика није никада ни чула. Ево неколико примјера: *божем/tobože* (95), *кујуница/zlatar* (128), *борни/bojni* (95), *терзија/krojač* (195), *чам/jela* (97), *чезе/dvokolica* (98), *ћата/pisar* (99), *дацкал/učitelj* (100), *дењак/svežanj* (101), *државина/posjed* (104), *фуруна/peć* (108), *грао/siv* (111).

3.7. Немотивисана подјела синонима на тзв. кроатизме и србизме

И за претходне групе би се тешко могло рећи да су засноване на некој мотивисаној подјели, али у сљедећим примјерима имамо просто цијепање органски јединствене цјелине српског језика, и то тако да се раздвајају синоними који имају готово једнаку употребну вриједност у језику. Управо су ови примјери одраз радикалне субјективности којом одише цио рад и идеолошки мотивисаног деградирања српског језика: *безбедан/siguran* (93), *промаја/propuh* (171), *бораница/маћине* (95), *принудан/prisilan* (170), *бубна опна/bubnjić* (96), *прибран/sabran* (169), *буквално/doslovno* (96), *дирка/tipka* (102), *казан/kotao* (123), *келнер/konobar* (123), *нарочит/poseban* (139), *насут/naliti* (139), *непријатан/neugodan* (142), *нерв/živac* (143), *обезбедити/osigurati* (145), *обрт/okret* (146), *одлично/izvrsno* (147), *нарче/komad* (154), *васиона/svetmir* (206), *прибран/sabran* (169).

4. Класификација лексике у *Хрватско-српском рјечнику иначеца* Јована Ђирилова

Ако се за *Разлике* може рећи да је то дјело „престарјело“ да би се о њему расправљало на научним основама, то се никако не може рећи за Ђириловљев рјечник, који је доживио три издања – 1989, 1994. и 2010. године. Међутим, иако два потпуно одјелита дјела, временски знатно удаљена, оба рјечника до носе сличан концепт ненаучне антисрпске подјеле лексема српског штокавског нарјечја. Без обзира на то што Ђирилов сматра како не може бити ријечи о два посебним језицима, остајући вјеран сербокроатистичком поимању језичких варијаната, он суштински подјелама доказује да слиједи начела кроатистичких разликовних рјечника, чији темељ јесте управо дјело Крунића и Губерине.

4.1. Домаћа ријеч = кроатизам, страна ријеч = србизам

Пуристичка кроатистичка тенденција, која подразумеива диференцирање српског и тзв. хрватског језика на основу односа домаће и стране лексике, једнако је присутна и у Ђириловљевом рјечнику. Примјери: *glasnogovornik/стикер* (53), *utak/coc* (219), *izaslanstvo/делегација* (66), *izvornik/оригинал* (69), *krajolik/нејзак* (84), *paušnice/минђуше* (116), *odrezak/шницла* (127), *opeka/цигла* (129), *oponašati/имитирати* (130), *pećnica/перна* (137), *ručnik/нешикир* (172), *srećka/лоз* (185), *tržnica/нијаца* (213), *tvornica/фабрика* (215), *ubrus/салвет* (216), *učinkovit/ефикасан* (216).

4.2. Хрватска варијанта = ијекавица, српска варијанта = екавица

У овој подјели експлицитно је реализована антисрпска језичка политика, све у жељи да се „подмири“ тзв. хрватска варијанта, и поред тога што не постоји научни основ да се ијекавски изговор тумачи као власништво тзв. хрватске варијанте односно хрватског језика. Оваква подјела рефлектује чињеницу да је сербокроатистичком језичком политиком српски језик много губио, желећи одржати „мир у кући“ међу варијантама.

Посвједочени су следећи примјери: *bilješka/белешка* (27), *bilježiti/бележити* (27), *bilježnica/бележница* (27), *bjelogardijac/белогардејац* (28), *cio/цео* (34), *dioba/деоба* (42), *nakostriješen/накострешен* (111), *obilježiti/обележити* (123), *usidjelica/уседелица* (222).

4.3. Диференцирање лексике на основу творбених наставака

Тенденција диференцирања лексике творбеним наставцима, иако је јасно да су обје лексеме готово једнако познате и фреквентне у српском језику (варијанти), такође је настављање кроатистичке идеолошке матрице, која је већ назначена у *Разликама*.

Примјери: *bubnjić/бубна опна* (31), *čitatelj/читалац* (38), *djelovanje/дејство* (42), *dragulj/драги камен* (45), *dvica/двојка* (46), *hranjivost/хранљивост* (61), *izgon/изгнанство* (67), *izvedenica/изведена ријеч* (69), *klaonica/кланица* (77), *kolegica/колегиница* (79), *korišten/коришћен* (82), *kosac/косач* (82), *kotlovnica/котларница* (83), *ludak/лудак* (98), *mašine/боранија* (101), *naslovnica/насловна страна* (114).

4.4. Немотивисана подјела синонима

У блиском обиму и на идентичан начин као и *Разлике*, Ђириловљев рјечник садржи велик број парова код којих није могуће уочити баш никакво класификационо правило које стоји иза њих, будући да су обје лексеме у пару више-мање једнако уобичајене у српском језику. Оваје видимо утицај теорије о непостојању синонима у језику, зацетој много раније у дјелу Губерине и Крстића. Ево неких примјера: *cesta/пут*, *друм* (33), *nenadano/изненада* (117), *cрта/линија* (34), *neupitan/непроблематичан, некритичан* (119), *čavao/клин, ексер* (36), *obnašati/обављати, „вршити“ власт* (124), *češnjak/бели лук, odgađati/одлагати* (126), *čini se/изгледа* (38), *područje/област* (142), *čuvstven/осећајан* (38), *propuh/промаја* (159), *deva/камила* (41), *rasvjeta/осветљење* (166), *domar/настојник, пазикућа* (43), *sigurnost/безбедност* (177), *grah/пасуљ* (57), *spoznaja/сазнање* (184), *hlače/панталоне* (60), *sram/стид* (185), *hreпovka/вирилла* (61), *tekućina/течност* (203), *igo/јарам* (63), *tipka/дирка* (205), *izvana/споља* (68), *kajdanka/нотна свеска* (73), *kino/биоскоп* (77), *krasan/диван, одличан* (85).

5. Закључци

Прије него што саберемо закључке из претходне анализе, ваља поменути прво Ивићев закључак у вези са разликама међу двијема варијантама српског језика, баш због тога што је он релевантна увертира за наше закључке:

Све ово, кад се сабере, и нарочито онда кад се сабере, показује да је домашај различитости међу варијантама у ствари ипак умерен. Неподударности се тичу по правилу лексике, слоја у језичкој структури који је најближи површини система, а унутар саме лексике оне скоро уопште не задиру у основни речнички фонд, већ остају у његовим површинским слојевима, оним сразмерно скорашњим и који се најбрже мењају с променама у цивилизацији. Овакве разлике не стварају озбиљних препрека споразумевању; сметње могу бити више психолошке, инспирисане евентуалним емоционалним односом према 'оној другој' варијанти (Ivić 2001: 212).

Сасвим је јасно да се не може говорити ни о каквим разликама изузев лексичких међу варијантама, и то је једино релевантно научно мишљење. Када је ријеч о лексичким разликама, које Ивић ипак признаје, ту је стање нешто компликованије. Неоспорно је да Хрвати као национална скупина имају неке

лексичке специфичности, али говорити о посебном лексичком фонду тзв. хрватског језика, односно дијелити лексику српске штокавице на српски и хрватски дио, дефинитивно није могуће. Овакав став поткрепљује се анализираном грађом, коју више-мање можемо уопштити на читаво питање односа србизама и кроатизама, и из које произилази следеће:

а) начин класификације лексема на србизме и кроатизме заснован је на неприродним, ненаучним и субјективним критеријумима подјеле;

б) не постоје релевантне лингвистичке методе које би лексеме некадашњег српскохрватског језика могле стриктно подијелити на србизме и кроатизме, што показује рјечничка грађа, а још убједљивије свакодневна комуникација;

в) начин на који су устројени разликовни рјечници српског и хрватског језика изражава намјеру хрватских лингвиста да суштинску, органску цјеловитост штокавског нарјечја, тј. српског језика, насилним путем раздијеле на хрватски и српски независни језички дио;

г) у позадини оваквих рјечника назире се јасан идеолошки циљ - проглашавајући српске ријечи „кроатизмима“, циљ је направити потпуну инверзију која ће довести до тога да се Срби и њихов језик представе као они који „краду“ благо тзв. хрватског језика;

д) континуитет издавања разликовних рјечника у оквиру кроатистике илуструје константну намену хрватских лингвиста да остваре потпуну језичку аутономију, а такође и методе којима ће се користити у њеној реализацији – субјективне, ненаучне, политички и идеолошки настројене;

ђ) србистика мора да заузме радикалнији и усаглашенији став када су у питању варијанте српског језика, а нарочито када је у питању однос према такозваним кроатизмима.

Овај рад само је скроман доказ наведених закључака, али и позив другим србистима да даље истражују и демонтирају кроатистичке идеологизоване наративе усмјерене против српског језика, како бисмо сачували темељ властитог идентитета – наш српски језик.

Извори

1. Guberina, Petar, Krstić, Kruno (1940), *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
2. Kovačević, Mirjana (2004), *Hrvatsko-srpski rječnik razlika*, Banja Luka – Beograd: Бесједа – Ars libri.
3. *Речник српског језика* (2011), Нови Сад: Матица српска.

4. Ђирилов, Јован (2010), *Hrvatsko-srpski rječnik inačica / српско-хрватски речник варијаната*, Нови Сад: Прометеј.

Литература

1. Babić, Stjepan (2009), „Hrvatski književni jezik, ponajprije njim samim“, *Jezik – časopis za kulturu hrvatskoga književnoga jezika*, Hrvatsko filološko društvo Zagreb, god. 56, br. 5, 161–200.
2. Бошковић, Радосав (1978), *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
3. Brozović, Dalibor (1969), *Rječnik jezika ili jezik rječnika? Varijacije na temu varijanata*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
4. Brozović, Dalibor (2006), *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Zagreb: Školska knjiga.
5. Ивић, Павле (2001), *Српски народ и његов језик*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
6. Клајн, Иван (1996), „Лексика“, *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 37–86.
7. Ковачевић, Милош (2015), *Српски језик између лингвистике и политике*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.
8. Маројевић, Радмило (2016), *Српски језик данас*, Бања Лука: Паневропски универзитет Апеирон.
9. Pranjković, Ivo (1992), „Razlikovni rječnici“, *Europa orientalis*, University of Salerno, 11: 2, 377–386.
10. Тутњевећ, Станиша (2011), *Размеђа књижевних токова на Словенском Југу*, Београд: Службени гласник.
11. Чолак, Тоде (1967), *Портрети из новије хрватске књижевности*, књига прва, Београд: Слобода.

EXAMPLES OF IDEOLOGICAL AND LANGUAGE MANIPULATIONS IN DISTINGUISHING DICTIONARIES OF THE SERBIAN AND CROATIAN LANGUAGE

Summary

Distinguishing dictionaries of the Serbian and Croatian language are specific lexicographic works that attempt to provide a picture of lexical diversity, i.e. lexical specifics of Serbian and Croatian language. They most often provide a lexicographic list which is characteristic of classic bilingual dictionaries - on one side there is a lexeme of the Croatian / Serbian language, and in another of the Serbian / Croatian language with the same meaning. Relying primarily on two distinctive dictionaries that stand out as representative, the aim of this paper is to report on the way in which the language in the dictionaries have been politically manipulated and with what purpose. The First dictionary - Differences between the Croatian and Serbian literary language (1940), written by Croatian linguists Petar Guberina and Kruno Krstić, is the first distinguishing dictionary of the Croatian and Serbian language, but also the work that contains important classificational and theoretical explanations, and as such became the basis for writing new distinguishing dictionaries among Croatian linguists. The second source is the work of Jovan Ćirilov – the Croatian-Serbian dictionary of variants / Serbian-Croatian dictionary of variance (1988), and unlike the aforementioned dictionary, it represents an isolated instance of the distinguishing dictionaries of the Serbian and Croatian languages in Serbian philology, as well as the work that has experienced more editions and thus significantly contributed to the spread of language to "croatism" and "srbism".